

Katolikus inkulturációs kísérletek

KISS SZEMÁN RÓBERT

az új- és modernkori európai művészetben

1962-ben született Salgótarjánban. Irodalomtörténész, műfordító. A Vigilia szerkesztőbizottságának tagja, a prágai Magyar Intézet igazgatója.

¹Petra Zemanová: *Formovanie slovenskej katolíckej moderny ako kultúry a literárny problém*. Slovenská literatúra, 1992/3, 229–240.

²Vö. például Martin C. Putna: *K recepci díla Otakara Březiny: pokus o metakritiku interpretaci katolizujících a dekatolizujících*. Česká literatúra, 1996/5, 499–512.

³Martin C. Putna: *Česká katolická literatura v evropském kontextu: 1848–1918*. Nakladatelství Torst, Praha, 1998, 801.

⁴*Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907)*. Kiállítás a brünni Morva Galéria Pražak-palotájában, 2000. május 11–augusztus 13. között.

A közép-európai bölcsészettudományt folyamatosan foglalkoztatja a kérdés, milyen jellegzetességek alapján határozható meg, mi az a katolikus irányultságú művészet, s ezen belül a katolikus irodalom vagy katolikus modernizmus. Az 1989 utáni tudományos reflexióban meg lehetőségen eltérő nézeteket képviselő tudósok foglalkoztak a témával, és már annak kijelölésében is eltért a véleményük, mely korszakot tekintik kutatásaik tárgyának. A neokatolikus irodalommal kapcsolatos elméleti kérdések tisztázására is komoly kísérletet tett Petra Zemanová *A szlovák katolikus modernizmus mint kulturális és irodalmi probléma* című dolgozatában,¹ amelyben a szerző kiváló egyensúlyérzékkel érvenyesítette a téma tárgyalásakor a történeti, elméleti és esztétikai szempontot. Cseh nyelvterületen Martin C. Putna több alkalommal megpróbálta e kérdéskör elméleti szempontú megközelítését,² és ez irányú törekvéseit *A cseh katolikus irodalom* című terjedelmes monográfiájában összegezte, amely első pillantásra meglepő korszakhatárok — 1848 és 1918 — között és európai kontextusba helyezve vizsgálja a szóban forgó témát.³ A magyar neokatolikus irodalom témáját elsősorban a Vigilia szerzői interpretálják, ám átfogó jellegű, irodalomelméletileg megalapozott földolgozása még várat magára.

Mindezen megközelítések a katolikus modernizmus esszéíróinak komoly elméleti felkészültségét bizonyító és elmélyült gondolatíságot sugárzó írásaiból indulnak ki. Hiszen a 20. század első évtizedeiben számos jeles művész és gondolkodó ragadott tollat, hogy kifejtse a katolikus irodalommal és modernizmussal kapcsolatos nézeteit. Cseh részről a katolikus irodalommal kapcsolatos gondolkodásbeli fordulat Sigismund Bouška és Karel Dostál Lutinov nevéhez, valamint a *Nový život* (1895–1907) című folyóirathoz kapcsolódik.⁴ A szlovák irodalmi gondolkodásban a fordulat a harmincas években következett be, mégpedig Rudolf Dilong ferences szerzetesnek és költőnek köszönhetően, aki a *Fiatal szlovák költők antológiájában*⁵ biztosított először művészi irányzatként megjelenési formát a katolikus modernizmusnak. A magyar irodalomban a témát a két világháború közötti korszak egyik legképzettebb esztétája, Sík Sándor tárgyalta egyrészt *A katolikus irodalom problémájához* című alapvető tanulmányában,⁶ másrészt *Esztétikájában*⁷ több helyen és formában. Hason-

A kiállítás katalógusa hasonló címmel jelent meg Roman Musil és Aleš Filip szerkesztésében (Argo, Brno, 2000).

⁵*Antológia mladej slovenskej poézie.*

Spolok svätého Vojtecha, Trnava, 1933, 294.

⁶Sík Sándor: *A katolikus irodalom problémájához.*

Vigilia, 1935, február.

Kötetben: Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom.* Vigilia,

Budapest, 1989, 205–238.

⁷Sík Sándor: *Esztétika.*

Szent István Társulat, Budapest, 1946. Reprint:

Universum Könyvkiadó, Budapest, 1990.

⁸Jan Zahradníčeknek az *Sluice Balaamova* (Bálám szamara) című, Václav Pour által kiadott kötetére gondolok (Praha, 1940), amely három ilyen tárgyú írást is tartalmaz.

Újabb kiadása: Jan Zahradníček: *Sebrané spisy (Összegyűjtött írások).* Nepomucenum, Róma, 1989.

⁹Vö. Čep hosszabb írásaival és előadásaival, mint például: *Dvoji domov* (Kettős haza), *Bánsnik a jeho inspirační zdroje* (A költő és ihlető forrásai), *Poezie a próza* (Költészet és próza), *Empirická skutečnost a umělecký*

ló műveltséggel és művészi igényességgel szólt a kérdésről a cseh katolikus modernizmus két képviselője, Jan Zahradníček⁸ és Jan Čep is,⁹ hogy megkeressék és meghatározzák az általuk képviselt irodalmi irányzat helyét a cseh nemzeti irodalom egészében. A szlovák katolikus modernizmus elméletileg legfőlkészültebb esztétája, Ladislav Hanus is számos kísérletet tett e művészeti irány helyének megtalálására a kultúra és a vallás koordináta-rendszerében.¹⁰

Mindezen szerzők önmagukra, saját identitásukra irányuló reflexiójának jellegzetessége az volt, hogy bár nagy elméleti felkészültséggel, bölcséleti megalapozottsággal és rendkívül élvezetes formai kidolgozottsággal szóltak tárgyukról, mégsem haladták meg az olyan jellegű, a modern irodalomtudomány számára nehezen értelmezhető gondolati formákat, mint például hogy a katolikus költő „kettős hazában”, az ég és föld egyszerre ható vonzásában él (Jan Čep),¹¹ vagy hogy a művész egyszerre hordozza magában az evilágit és a transzcendenst, esetleg hogy a művészet nemcsak a tudattalan, hanem a tudat feletti hordozója is, és hogy létezik egyfajta esztétikai a priori.¹²

Mindazonáltal a tévedései legalább annyira jellemzőek az emberre, mint megtalált vagy megtaláltnak vélt igazsága. Ezért először egy olyan tévedesemről vagy félreértéséről szeretnék beszámolni, amelyért a fentebb említett alkotók Henri Bremond-hoz (1865–1933) kapcsolódó meglátásai a felelősek, de amelyért kizárólag csak saját rövidlátásomat okolhatom. A 19. század végén megújuló francia neokatolicizmus egyik legjelentősebb esszéistájának „a tiszta költészet”-tel (*la poésie pure*)¹³ kapcsolatos tanítása, jobban mondva annak közép-európai befogadómódja és a két világháború közötti irodalmi interpretációja nagyon sokáig zsákutcába terelték gondolataimat. A katolikus irodalom megújulásával kapcsolatos felfogásával ugyanis határozottan azt sugallta, mintha a „modern” katolikus irodalom immár az egyháziasságtól, a dogmatikai tételszerűségtől megszabadított irodalmi irányzattá vált volna, amely pusztán „misztikus” és „katolikus” anélkül, hogy bármi egyéb, hitélettel vagy eszmeiséggel kapcsolatos elvárást is érvényesítene vagy annak eleget tenne. Ez a bremond-i kategória azt szuggerálja ugyanis, mintha a neokatolikus irodalmat az adott pillanattól fogva csak esztétikai mércével mérhető tartalmi és formai elemek rendszere alkotná, azaz végérvényesen és visszavonhatatlanul betagozódott volna — ha egyáltalán létezik ilyen — az ideáktól és ideológiáktól mentes tiszta művészetbe. Mintha a modern katolikus irodalom hosszas küzdelem után sikeresen kivonta volna magát mindenféle ideológiai vagy politikai hatás alól.

Holott nem ez történt. Nem állítanám, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz, azaz nem következett be jelentős változás. E változás azonban inkább annyiban állt, hogy egy csoport bizonyos katolikus eszmerendszernek — egyházas terminus technicusszal élve — az *inkulturációját* hajtották végre.¹⁴ Azaz a keresztény világlátás egy bizonyos aspektusa megtalálta a helyét, adekvát művészi megnyilvánulási formáit a modern kor közegében, annak is úgynevezett magas

tvar (Az empirikus tapasztalat és a művészi forma).

Lásd Jan Čep:

Rozptýlené paprsky.

Vyšehrad, Praha,

1993, 11–40.

¹⁰Vö. például Ladislav

Hanus *Človek a kultura*

(Az ember és a kultúra)

című esszéjével, ennek is

a *Kultúra a náboženstvo*

(A kultúra és a vallás)

című fejezetével. Lúč,

Bratislava, 1997, 288–296.

¹¹Čep: *Dvoji domov,*

i. m. 11–21.

¹²Vö. Sík Sándor *Esztétika*

kájának Az esztétika

végző kérdései című részben

„Az esztétikai Abszolútum”

című fejezetével.

¹³„*La Poésie Pure*”: *avec*

un débat sur la poésie.

B. Grasset, Paris, 1926.

¹⁴Az inkulturáció a katolikus egyház krisztológiájából ismert fogalom, amely

lyel a krisztusi tanítás

idegen kultúrákban való

meghonosítását írják le.

Vö. Hans Kessler:

Krisztológia. In: Theodor

Schneider (szerk.): *A dog-*

matika kézikönyve I. Vigilia

Kiadó, Budapest, 1996,

400. skk. Az inkulturáció

fogalma véleményem

szerint azért használható

fogalom a jelenség leírá-

sára, mert az újkori és mo-

demkori Európa ugyanúgy

nem tekintette sajátjának a

kulturális rétegében, miközben annak hitéleti változata (a dehonesztáló előtaggal ellátott úgynevezett sekrestye-irodalom) továbbra is virágzott, de csak a konfesszionális alsóbb kulturális rétegekben. Tehát olyan kísérletről van szó, amely magasan képzett klerikusok bizonyos intellektuális és művészi igényekkel rendelkező csoportjához kapcsolódott, akik számos esetben önmaguk is képesek voltak komoly művészi teljesítményre. A másik csoportot azok a laikus művészek alkotják, akik a konfesszionális követelményrendszerét maguk mögött hagyva termékenyítőleg hatottak koruk művészeti irányzataira.

Mindezek kapcsán jogosan föltételezhettem, hogy a 19. és a 20. századi katolikus irodalom tartalmaz olyan konstans elemeket, amelyek fellelhetőek mindkét század katolikus irodalmában. Ennek az állandó elemnek a meglétéből mint alapvető felismerésből született az a gondolat, hogy e jelenséget körülhatároljam és megnevezzem. Az „eszme” görög szóból kiindulva *ideogémának* neveztem el, amelyet a művészeti alkotásokban megtalálható azon tartalmi és/vagy formai elemnek tekintem, amely valamely eszmerendszer vagy eszmeiség adott művön belüli megnyilvánulási módja. Ez a gondolat oly fölszabadítóan és termékenynek hatott, hogy az ideogéma mintájára rögvest megalkottam a *politogéma* fogalmát is azokra az esetekre, amikor — miként például a náciizmus vagy a kommunizmus eszméinek esetében — a politikum gyakorolt olyan erős hatást művészi irányzatokra és alkotásokra, hogy bennük ilyen jellegű elemek jelennek meg, mutathatók ki.

E fogalmaktól azt a gyakorlati hasznot remélem, hogy általuk pontosabban leírhatóakká válnak művészeti ágak olyan irányzatai, műfajai és műalkotásai, amelyekben hangsúlyos szerepet kaptak bizonyos eszmék és hozzájuk kapcsolódó ideológiák, vagyis mindaz, ami az adott társadalomhoz köti őket. Az ideogémák és politogémák megjelenési formája, úgy gondolom, sokféle lehet, és az alábbi számbavétel korántsem teljes: előfordulhatnak zárványszerű átvételek formájában, amelyek ideológiai vagy politikai tartalmakat képviselhetnek, beépülhetnek a szereplői vagy narratori szövegekbe, de megnyilvánulhatnak vizuális szimbólumok, retorikai alakzatok formájában is, amennyiben azok ilyen tartalmakat közvetítenek.

A neokatolikus művészeti irányzat sem esztétikai vagy stíluskritériumok, hanem elsősorban eszmei jegyek, ideogémák alapján szerveződött, s a konzervatív eszmeiség sugárzik belőle, nyilvánul meg az egyes nemzeti művészetek bizonyos időszakában (időszakában) oly módon, hogy magára ölti annak éppen uralkodó formáit, kölcsönzi éppen divatos stílusjegyeit. Ebből következően eleve kudarcra van ítélve minden olyan kísérlet, amely formai-stiláris jegyek alapján kísérli meg a neokatolikus művészeti irányzat megragadását, meghatározását. Nem tették ezt a kortársak sem, akik valamennyien a katolikus/keresztény spiritualitás elsőbbségét hangsúlyozták. Ebben az értelemben, a közös eszmeiség tényében tartozhat egy művészi áramlathoz a naturalista lélek-regényt író francia Karl-Joris Huysmans a német expresszionista Franz Werfellel, a hagyo-

krisztusi tanítást, mint bármely más földrészt. Nem véletlen, hogy II. János Pál pápa a 20. század végén meghirdette Európa újraevangelizációs programját.

mányos elbeszélés határait feszegető szlovák „szüzsé-költő”, Ján Červeň és a cseh barokk irodalmi nyelvét megújító Jaroslav Durych, a hagyományos, nemzeti retorikát lírájában újraélesztő Andrej Žarnov szlovák papköltő és a katolikus egzisztencializmus lírikusa, Pilinszky János. Ami közös bennük, az a katolicizmus és a kereszténység által képviselt hitbeli, erkölcsi értékek művészi formába öntésének kísérlete, amely közös ideogémák által valósul meg. Ugyanakkor azonban ehhez a fenoménhoz a művészi eszköztár széles spektruma is hozzátartozik, és ez a tény számos egyéb művészi irányzathoz is kapcsolja ezen műveket és alkotóikat.

Mielőtt továbblépnénk a téma kifejtésében, szükségesnek látok egy rövid kitérőt a konzervativizmus és a katolikus irodalom történetébe. Amikor katolikus irodalomról beszélünk, szem előtt kell tartanunk, hogy már a 19. század első felétől fogva olyan eszmei áramlat formálódott az európai kultúrában, amely programszerűen kapcsolta össze a metafizikai irányultságú művészet utáni vágyat a katolicizmus által képviselt keresztény eszmeiséggel.¹⁵ Ez a fajta keresztény eszmeiség pedig nagyon gyakran társadalmi, politikai üzenetet is hordozott, amely a konzervativizmus szükségességét hangsúlyozta a rohamosan modernizálódó és szekularizálódó Európában. Ennek a fajta társadalmi, politikai reakciónak egyik legkorábbi újkori példájával Novalis szolgált, aki 1799-es *Kereszténység vagy Európa*¹⁶ című profetikus esszéjében egy olyan, a pápaság vezetése alatt álló keresztény monarchia szerkezetét vázolta föl, amelyben a kereszténység eszméjével lehetséges volna úrrá lenni az európai társadalmak fenyegető spirituális, társadalmi, erkölcsi, politikai válságán.¹⁷

Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy a Novalistól az 1945 utáni emigráns irodalomig terjedő másfél száz év során megnyilvánuló fenomen nem tekinthető egységes művészeti irányzatnak. Éppen ezért szükséges különbséget tennünk elsősorban a 19. és 20. századon átívelő katolikus irodalom és a mögötte meghúzódó, hasonló időhatárok között létező, konzervativizmusnak nevezett eszmeiség között is. Mind a katolikus irodalom, mind pedig a konzervatív eszmeiség saját fejlődési korszakokkal rendelkező történeti jelenség, amelyeket szoros rokoni szálak fűznek össze.

Az európai konzervativizmus mint eszmei áramlat, és a belőle sarjadó katolikus irodalom három alapvető típusa különböztethető meg aszerint, milyen viszonyban állt a társadalommal, hogyan kísérelték meg az inkulturációt abban a kulturális környezetben és hagyományban, amelyben megjelent.

a) Legkorábban az angol konzervativizmus és neokatolicizmus öltött határozottan kitapintható formát a John Henry Newman bíboros körül tömörülő Oxford-mozgalomban, miután megszűnt az anglikán egyház államegyházi státusa. (Az angol parlament 1828-ban helyezte hatályon kívül az úgynevezett „Test Act”-ot, amely 1672 óta előírta a közalkalmazottak számára az anglikán vallás kötelező gyakorlását.) Az angol társadalom modernizációja és szekularizációja ezáltal

¹⁵Rendkívül pontosan követi figyelemmel ennek megnyilvánulási formáit az angol irodalomban Hilary Fraser: *Beauty and Belief. Aesthetics and Religion in Victorian Literature*. Cambridge University Press, 1986.

¹⁶Novalis: *Christenheit oder Europa*. In: Novalis: *Schriften I–IV*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1968, III, 507–524.

¹⁷Novalis szóban forgó esszéjének romantikus történelemfilozófiai hátterét kiválóan vázolja Richard Samuel bevezető tanulmányában: *Einleitung*. In: Novalis: i. m. III, 497–506.

¹⁸Ezen irányzat jelentős orosz képviselői közt tartják számon Pjotr Jakovlevics Csaadajevet. Vö. P. P. Aprisko: *Az orosz filozófia története.* (Ford. Goretity József.) Osiris, Budapest, 2007, 176–182.

¹⁹Vö. Tomáš Garrigue Masaryk: *Světová revoluce. Za války a ve válce, 1914–1918* (A világhorradalom. A háború alatt és a háborúban) (Praha, 1930) és *Moderní člověk a náboženství* (A modern ember és a vallás) (Praha, 1934) című művével.

²⁰A masaryki történelem- és társadalomfilozófia belső ellentmondásosságáról lásd Jan Patočka Masaryk-tanulmányait, különösen a *Pokus o českou národní filosofii a jeho nezdar* (Kíséret a cseh nemzeti filozófia megteremtésére és annak sikerelensége) és a *Kolem Masarykovi filosofie náboženství* (Masaryk vallásfilozófiája kapcsán) címűt, in J. P.: *Tři studie o Masarykovi* (Három tanulmány Masarykról). Mladá fronta, Praha, 1991, 21–52 és 53–119., valamint Ladislav Hejdlének: *Patočkovo kritické vidění Masaryka* (Patočka Masaryk-kritikája). Oikomenh, Praha, 1992/5-6, 1–16.

olyan fokra jutott, hogy az anglikán vallás egyike lett nemcsak a sok gyakorolható vallásnak, hanem bármely, a társadalomban élő eszmei és vallási rendszernek. Az ebben a kulturális és társadalmi környezetben formálódó katolikus vallási-kulturális mozgalom önmeghatározásának fő tényezője — kisebbségi helyzetéből fakadóan — az anglikán vallással való szembenállás volt, amelynek egyik megnyilvánulási formájává vált, hogy képviselői újjáélesztették az angliai és európai középkori katolikus hagyományt. Legjelesebb alkotói közé tartozott többek között a jezsuita angol poéta, Gerard Manley Hopkins, de más művészeti ágak is képviseltették magukat az Oxford-mozgalomban, mint például az angol preraffaelita festők, Charles Allston Collins, Dante Gabriell Rosetti stb., akik a Raffaello előtti középkori keresztény festészet hagyományához nyúlva fordultak szembe a viktoriánus Anglia ízlésvilágával.

b) A francia katolikus irányultságú irodalom alapvetően katolikus többségű társadalmi szerkezet keretein belül bontakozott ki a 19. század végén, a katolikus lelkiség újjáéledésének és a katolikus egyház társadalmi (szociális) tanításának jegyében. A pontifikátusát 1878-ban megkezdő XIII. Leó pápa adott lendületet a francia neokatolikus mozgalomnak. A társadalmi igazságosság jegyében már pápasága előtt, 1864-ben megírta *Die Arbeiterfrage und Christentum* (A munkáskérdés és a kereszténység) című könyvét, majd 1891. május 15-én jelent meg nagyhatású, *Rerum novarum* kezdetű enciklikája, amelyben a munkásság jogai mellett és a kizsákmányolás mindenféle formája ellen emelte föl szavát.

c) A kelet-európai, ortodox többségű államokban megfigyelhető egyfajta olyan katolikus orientáció a 19. század második felétől, amely a katolicizmus iránti vonzalmába csomagolta az ortodoxia, valamint az adott társadalom bírálását, s a katolicizmusban a Nyugat-Európához való felzárkózás, a modernizáció lehetőségét látta.¹⁸

E történeti kitérő után visszakanyarodva fő témánkhoz, szeretném leszögezni, hogy elsősorban az ideológiai és politikai elemek számlájára írható, hogy a művészetnek ezt a fajtáját mindig kitüntetett figyelemben részesítette a politika — mind pozitív, mind negatív értelemben. A cseh katolikus irodalom például olyan társadalmi szerkezetben, szellemi közegben kísérelte meg megtalálni a helyét, amelyre a 19. század végétől fogva alapvetően T. G. Masaryknak a huszitizmus-felvilágosodás-pozitivizmus hagyományaira épülő társadalmi és filozófiai koncepciója¹⁹ nyomta rá bélyegét, amely ugyan tele volt belső ellentmondással, ám mindez semmit sem von le e koncepció gyakorlatban érvényesülő hatásából.²⁰ Ilyen kulturális közegben a századforduló és a két világháború közötti cseh katolikus irodalom abban mutat hasonlóságot az angollal, hogy kulturális szempontból alapvetően ellenzéki pozícióban létezhetett csak.

A szlovák konzervatív sajtó a 20-as évek végén egyre erősebben adott hangot a masaryki állameszmével és (-gyakorlattal) szembeni fenntartásainak, amely másodrendű problémává igyekezett degradálni a

²¹A Szent Adalbert Társaság kiadásában Nagyszombatban megjelenő Kultúra (1926–1944) című havilap Vlast' című rovatában rendszeresen állást foglalt társadalmi-politikai kérdésekben is: első évfolyamában kifejezte tiltakozását a szlovák kérdés politikai kezelés módja ellen, felvetette a szlovák autonómia kérdését (18–19.).

²²Prameň 1937/10 (II)
226–228., idézi
Zemanová: i. m. 236.

²³Elsősorban *Bánsnik a jeho inspirační zdroje* (A költő és ihlető forrásai) című 1937-es előadására gondolok, amelyben a költő és a szó viszonyát elemzi, valamint kiemel három olyan keresztény elvet, amely termékeny lehet a művészetben: Čep: i. m. 27–29. De említésre méltó *Empirická skutečnost a umělecký tvar* (Az empirikus valóság és a művészi forma) című 1945-ös előadása is, melyben a művészet és a valóság viszonyát a modell-elv alapján tárgyalja: „Minden műalkotás saját természetének kényszerűségénél fogva változtatja, sűríti és rendezzi a tényeket, az elgondolt és

nemzeti identitás és a vallásosság kérdését.²¹ A szlovák társadalom cseh-nél hagyományosabb szerkezete nehezen idomult az első világháború utáni megváltozott politikai viszonyokhoz és társadalmi követelmények rendszeréhez. E hagyományosabb társadalmi szerkezetben a 30-as években kibontakozó katolikus modernizmus irányultságát tekintve elsősorban az egyházi szervezet és a vallási élet modernizálását tűzte zászlajára. A szlovák neokatolikus irodalom kezdettől fogva küzdelmet folytatott a többnyire hagyományos egyházszerkezetben gondolkodó klérussal és a feudális kötöttségekkel terhelt népi vallásossággal. A katolikus modernizmus képviselőinek egyházon belüli sanjarú helyzetéről árulkodóak Rudolf Dilongnak, az irányzat vezető költőjének szavai: „Katolikus modernistáknak tartanak bennünket. Érdekes azonban, hogy nem a katolikusok, hanem a nem katolikusok. A katolikus nyilvánosság, az egyházi és az a bizonyos szélesebb is, nem áll ki mellettünk. Köreink már rég lemondtak rólunk, míg a cseh katolikusok nem mondtak le Durychjukról, Zahradníčekükről, míg a francia katolikusok nem mondtak le Claudeljükről stb.”²² Míg a klérus többnyire a konfesszionális hiányát kifogásolta a katolikus modernizmus irodalmi műveiben, és elvilágiasodással vádolta ezen irányzat képviselőit, a világi közönség és irodalomkritika a vallásos elemek túlzott szerepét, programszerű alkalmazását vetette a művészek szemére. Az egymással ütköző ideológiai mezők senkiföldjén két oldalról szorongatva a közép-európai népek katolikus irányultságú irodalmi irányzataiban olyan reflexív esszépróza született, amely bölcséleti-vallásos erudíciójával, nyelvi kidolgozottságával vezető műfaja lett a két világháború közötti közép-európai irodalmaknak. Egy példát a számos közül kiemelve: a cseh Jan Čep mintegy féltucatnyi terjedelmesebb esszéjében kitűnő irodalomelméleti tájékozottságáról téve bizonyosságot a cseh irodalom legégetőbb kérdéseiben nyilvánított autentikus véleményét.²³ A közép-európai katolikus modernizmus többi műnemére, a lírai és epikus alkotásokra is jellemző a gondolati igényesség, amely a 40-es évek történelmi kataklizmái során még inkább elmélyült, egzisztencialista filozófiai elemekkel gazdagodott. A közép-európai katolikus irodalomban egzisztencialista elemeket tartalmaznak például Jaroslav Durych prózái, Pavol Strauss elmélkedései, bölcséleti naplói, amelyek a magyar olvasót leginkább Pilinszky János lírai és rövidprózai alkotásaira, valamint Mészöly Miklós prózai írásaira emlékeztethetik, és amelyeket méltán nevezhetünk az adott művészeti korszak csúcspontjainak.

A két világháború közötti és alatti közép-európai neokatolikus irodalom eszmei üzenetére a tökéletes megsemmisítés szándékával reagáltak az ötvenes évek sztálinista típusú diktatúrái. A neokatolikus irányzat képviselőit fizikai megsemmisítés, internálás, bebörtönzés várta, a keresztény-katolikus tartalmú ideogémák kitörlését a kulturális emlékezetből cenzori felügyelettel és a kiadói tevékenység totális ellenőrzésével kísérelték meg, amely Magyarországon az 1956-os forradalom után, Csehszlovákiában a 60-as évek politikai enyhülésének idején mérséklődött, és csak a kommunista

kitűzött cél elérése érdekében." I. m. 48.

²⁴Vö. az első jelentős publikációval szlovák nyelvterületen: J. Hvišč – V. Marčok – M. Bátorová – V. Petrik: *Biele miesta v slovenskej literatúre* (Fehér foltok a szlovák irodalomban). Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1991.

rezsim bukásával ért véget. E hosszúra nyúlt kényszerű szünet után kapcsolódhatott be ismét a neokatolikus művészet a kulturális élet vérkeringésébe. Az 1989-es politikai fordulat után hirtelen megnövekedett érdeklődés eredményeként egy hosszú évtizedeken át „fehér foltként”²⁴ kezelt terület vált ismét fölfedezhetővé és láttathatóvá a közép-európai kultúra térképén.

A közép-európai régióban a fentiekén kívül célszerűnek látszik egy olyan megkülönböztetés is, amely megkönnyíti a katolikus irányultságú művészet korszakolását. E korszakok behatárolása főként azért elengedhetetlen, mert ideologikus jellegű irodalomról lévén szó, viszonya a politikai és társadalmi környezethez alapvetően meghatározza létezésének módját. Az alábbi periódusok rögzítése egyaránt hasznos lehet mind a cseh, mind pedig a magyar és a szlovák katolikus művészet történetének megírásában:

1. Az első korszak a cseh, a szlovák és a magyar katolikus művészet történetében a 19. század második felében nyílik, és az első világháború végén zárul. Erre az időszakra elsősorban a társadalmi modernizációt kísérő konzervativizmus mint eszmei rendszer kialakulása a jellemző. Az ebben a korban születő katolikus irodalom elsősorban lelkeségi és pasztorációs célokat szolgál, és egyáltalán nem vagy csak kevéssé tart igényt esztétikai megítélésre. A cseh társadalom nyugat-európai szerkezete ugyanakkor már a 19. század végén olyan szellemi környezetet teremt, amely lehetővé teszi a katolicizmus inkulturációját a modern művészetbe.

2. A 20. század első felének katolikus irodalma jelentheti a második korszakot, amelyet katolikus modernizmusnak vagy neokatolikus irodalomnak nevezünk. Ez az irányzat a művészi modernizmus és sok esetben az avantgárd művészeti irányzatok eredményeire épít, s igényt formál arra, hogy része legyen a nemzeti irodalomnak, és más irányzatokkal azonos esztétikai elbírálásban részesüljön.

3. A 20. század második felének katolikus irodalmában rendkívül mély nyomokat hagyott egyrészt a második világháború valamennyi tapasztalata, amelyet a szovjet típusú kommunista diktatúrák kiépítésének megrázó élménye követett. A totalitárius rendszer keretein belül működő katolikus irodalmat (annak nagyon gyakran tiltott, szamizdatos formáit) nevezhetjük katolikus/keresztény egzisztencializmusnak, esetleg keresztény abszurdnak is. Ez az irodalmi irányzat szintén a nemzeti irodalom részének tekintette magát, következetesen és határozottan ellenállást tanúsított az ideológiai terrorttal szemben, amely kisajátította magának a modernizáció jelszavát, sőt a totalitarizmus bizonyos éveiben, évtizedeiben a nemzeti irodalomban szinte egyedül teljesítette a művészetrel szembeni esztétikai elvárásokat (Jan Zahradníček, Milan Rúfus, Pilinszky János).

A fenti periodizálás érvényes valamennyi általunk tárgyalt közép-európai irodalomra azzal a megszorítással, hogy a magyarhoz és szlovákhöz képest a cseh katolikus irodalom differenciálódása a cseh nemzeti irodalmon belül határozottan előbb ment végbe, ezért

a korszakhatárok, legalábbis az első két korszak esetében némiképpen előbbre tolódnak.

Az európai szellem és irodalom történetének utolsó két századában tehát a konzervativizmus mint eszmei áramlat szolgált a katolikus irodalom háttéréül, amely a 19. és a 20. században három korszakban született irodalmi művek formájában kísérelte meg a keresztény spiritualitás inkulturációját a modern társadalmakba. A katolikus irodalom, amelynek legfontosabb elrugaszkodási pontja a római katolikus egyház tanítása, egyetemessége és évezredes lelkesége volt, fokozatosan levetkőzte magáról a konfesszionalizmus művészetet megkötő bilincseit, és esztétikailag értékes, gondolatilag hiteles és az ember erkölcsi tartását védő műalkotások formájában kísérelte végig az európai nemzeteket modernkori történelmük kataklizmáin át.

TÜRJEI ZOLTÁN

Kint hagyják

Halottasdit játszanak a gyerekek.

— A talált vakond jó lesz.

Gondosan betemetik levelekkel és becézgetik.

Majd elunják és korhadt fával piszkálják, hogy éljen.

Aztán jó mélyre leásnak és

különböző dolgokat rejtenek el a földben.

Nagyi keresztjét, üveggolyót, és régi fényképeket.

A gödröt betemetik, a vakondot kint hagyják.

*Majd meztláb futnak a forró betonon,
szájuk nyitva.*

*Visszafelé lihegve, mindketten már messziről
azt lesik, hogy ott van-e még.*

*Ugyanúgy, ahogy hetek óta minden nap,
mikor a kórház felé mennek Apával.*

*Hogy ott van-e az ülésen Anya ruhája,
amiben hazahozhatják.*

Nyomodban

*Fénypásztaként járod be a teret,
nyomodban minden új színt kap.*

*Valahogy megnyugszanak a tárgyak,
ahogy eljársz az idő felett.*